

**ЎЗБЕКИСТОНДА РАЙОНЛАШТИРИШ СИЁСАТИНИНГ
АМАЛГА ОШИРИЛИШИ ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ**

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-3-38>

**Норматов Отабек Махаматжонович,
Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш
мухандислари институти катта ўқитувчиси**

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўрта Осиёда ўтказилган районлаштириш сиёсатининг амалга ошириш жараёнлари акс этган бўлиб, Ўрта Осиёда янгидан барпо этилган Ўзбекистон ССРдаги маъмурий бирликлар, уларнинг чегаралари ва худудини аниқлаш бўйича тайёргарлик кўрилиши ва унинг районлаштириш сиёсатига таъсири масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: Ўрта Осиё районлаштириш комиссияси, Туркистон АССР, Ўзбекистон ССР, районлар, янги маъмурий бўлиниш, районлаштириш комиссияси, районлаштириш сиёсати, миллий-худудий чегараланиш.

**РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИКИ РАЙОНИРОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ И
ЕЕ РЕЗУЛЬТАТЫ**

**Норматов Отабек Махаматжанович,
старший преподаватель Ташкентский институт инженеров
ирригации и механизации сельского хозяйства**

АННОТАЦИЯ

В этой статье описывается процесс реализации региональной политики в Центральной Азии, а также объясняется подготовка административных единиц вновь образованной Центрально-Азиатской ССР для определения их границ и их влияния на политику районирование.

Ключевые слова: Центрально-азиатская комиссия по районирование, Туркестанская АССР, Узбекская ССР, районы, новое административное деление, зональная комиссия, политика районирование, национально-территориальное деление.

**IMPLEMENTATION OF THE POLICY OF ZONING IN UZBEKISTAN
AND ITS RESULTS**

**Normatov Otabek Maxamatjanovich,
Senior teacher of the Tashkent Institute of
Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers**

ANNOTATION

This article describes the process of implementing regional policy in Central Asia,

and also explains the preparation of administrative units of the newly formed Central Asian SSR to determine their boundaries and their influence on regionalization policies.

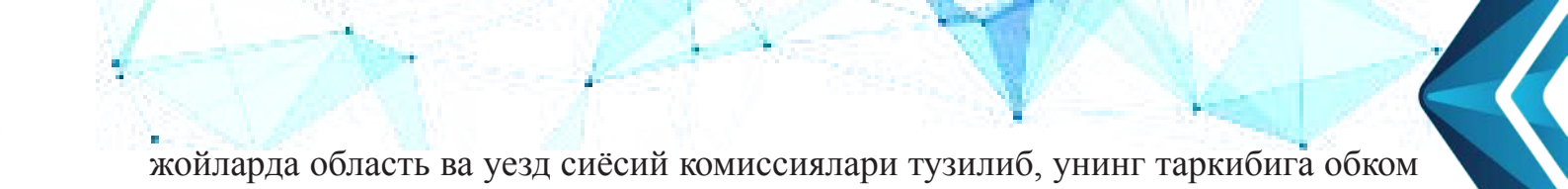
Key words: Central Asian Zoning Commission, Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic, Uzbek SSR, districts, new administrative division, zone commission, zoning policy, national-territorial division.

Ўзбекистон ССР ташкил топган 1925 йилда унинг майдони 184 836 км² бўлган (бу ҳудудга бу пайтда Ўзбекистон ССР таркибига кирган Тожикистон АССР ҳудуди кирмайди). Бу пайтда Ўзбекистон ССР аҳолиси 4 058 500 кишидан иборат эди (бу миқдорга ҳам Тожикистон АССР аҳолиси кирмайди) [1]. Ўзбекистон ССР территориясида ягона маъмурий бўлиниш: вилоят (область), уезд, волость ва қишлоқ советларига ажратиш жорий қилинди. Ўзбекистонда дастлаб 7та вилоят: Зарафшон, Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона, Хоразм, марказдан бошқариладиган битта автоном район (Конимех райони) ташкил қилинади. Бу пайтда Ўзбекистонда 23та уезд ва 240та волость бўлган. Шунингдек, Тожикистон АССР ҳам Ўзбекистон таркибига кирган.

Ўзбекистонда ҳам районлаштириш сиёсатини узил-кесил ўтказишга 1926 йили жиддий киришилди. 1926 йил март ойи бошларида Ўзбекистон Компартияси МК ҳузурида районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссия ташкил қилинди. Комиссия таркибига 16 нафар киши киритилиб, унга Ўзбекистон ССР Ишчи-Дехқон инспекцияси халқ комиссари Ахмадбек Мавлонбеков раис қилиб тайинланди. Марказий сиёсий комиссия томонидан ўз навбатида 4та кичик комиссия: техникавий, илмий, совет қурилиши ва молиявий-иқтисодий каби кичик комиссияларни ташкил қилди. Техникавий кичик комиссия харита ва материаллар тайёрлаш, текшириш ва бошқа ишларни ташкил қилиш билан шуғулланди. Илмий кичик комиссия иқтисод, география, этнография фанлари ҳамда табиий-тарихий шарт-шароит ва хусусиятларни яхши биладиган илмий ва практик ходимларни ўз атрофига тўплади ва хўжалик, сув тизими, алоқа йўллари ҳамда алоҳида районлар аҳоли таркибини жиддий ўрганиб, бу материаллар асосида районлаштиришнинг метод ва принципларини белгилади ва уларни муҳокама қилишга киришди. Совет қурилиши бўйича кичик комиссияси Советларнинг келгуси бошқарув системасини ҳал қилиши, мавжуд бўлган тўрт поғонали бошқарув бўғинини уч поғонали бошқарувга алмаштириши керак эди.

Молиявий-иқтисодий кичик комиссияси зиммасига янги ташкил қилинадиган маъмурий иқтисодий бирликларнинг бюджети, солиғи ва штати каби масалаларни ҳал қилиш вазифаси тушди [2, – С.336.].

1926 йил 14 мартда бўлган Ўзбекистон Компартияси МК Ижроия бюроси мажлисида районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссиянинг иш режаси тасдиқланди. Режага кўра комиссия фаолияти 1926 йил 1 апрель – 10 май кунлари Ўзбекистондаги барча областларда тавсифий текшириш ишларини ўтказиш билан бошланиши керак эди. Қарорда таъкидланишича, Ўзбекистонда районлаштириш ишларини 1926 йили яқунлаш лозим эди. Бунинг учун 15-25 март кунларида

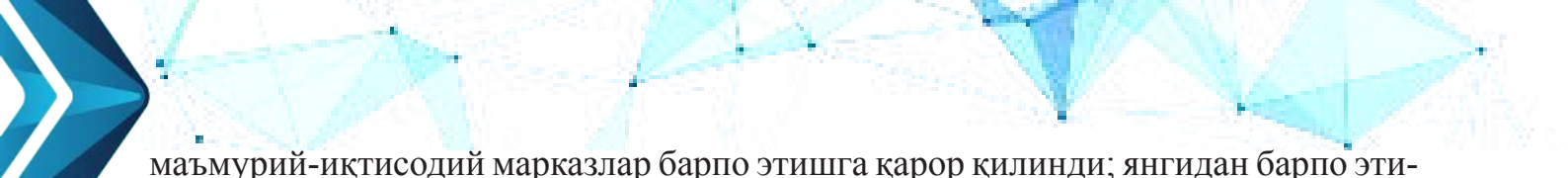
жойларда область ва уезд сиёсий комиссиялари тузилиб, унинг таркибига обком секретари, облизпалком ва облплан раиси, уезд секретари, шунингдек, уезд исполкоми, область ер бошқармаси, сув хўжалиги бошқармаси, пахта комитети область контораси раислари, кўшчи уюшмаси вакили ва бошқалар киритилди.

Ўзбекистон компартияси МК ҳузуридаги Марказий сиёсий комиссия ўз вақтида Туркистон иқтисодий Совети ҳузуридаги Госплан (давлат режа комиссияси) ва районлаштириш бўйича Ўрта Осиё комиссияси томонидан тайёрланган барча материаллар, 1917 ва 1920 йиллардаги аҳолини рўйхатга олиш ҳамда Ўрта Осиё сув хўжалиги бошқармаси материаллари, Ўзбекистон ССР Госплани ҳузуридаги районлаштириш комиссияси материаллари билан тўлиқ таъминлашди. Комиссия ихтиёрига Бухоро ССР ва Хоразм ССР ўрнида ташкил қилинган вилоятлар (Зарафшон, Қашқадарё ва Хоразм) тўғрисида Ўз ССР Ревкоми комиссиялари тўплаган материаллар, шунингдек, Ўз ССР Советлари МИК комиссиясининг ҳамда Госплан (Давлат режа комиссияси) каби иттифоқ органларининг Тошкент, Фарғона, Самарқанд вилоятларида ер-сув ислохотини амалга ошириш даврида тўплаган барча материаллари берилди. Бу материаллар орасида Ўзбекистон ССР Госплани ҳузуридаги районлаштириш комиссияси тайёрлаган материаллар энг аҳамиятлиси бўлган. Бироқ бу лойиҳада кўп камчиликлар бўлиб, у ҳали 1925 йил 11 ноябрда Ўз ССР Госплани ҳузуридаги районлаштириш бўйича Марказий комиссияси йиғилишида ҳақли равишда танқид қилинган эди[3]. Унда қишлоқ советларини районлаштиришга мутлақо эътибор қаратилмаган ҳамда округларни ташкил қилиш лойиҳасида нотўғри кўрсатмалардан фойдаланилган эди.

Совет ҳокимияти томонидан 8 йил давомида тўпланган материалларни умумлаштириш ҳамда районлаштиришнинг янги лойиҳасини муҳокама қилиш учун 1926 йил май ойи биринчи ўн кунлигида Самарқанд шаҳрида Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Фарғона ижроия ходимлари, республика партия ва совет фаоллари ҳамда вилоятлар вакилларининг кенгаши чақирилди. Кенгашда районлаштириш бўйича инфор­мацион маъруза тинг­ланди ҳамда бошқа масалалар кўриб чиқилди.

1926 йил май ойида бўлиб ўтган районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссиянинг пленуми, Ўзбекистон Компартияси МК 2-чақириқ III пленуми ва бошқа мажлисларда ҳам районлаштириш масаласи асосий кун тартибида бўлди. Бу масала бўйича қилинган А. Мавлонбеков маърузалари ва қабул қилинган резолюцияларда районлаштириш сиёсатининг моҳияти кўрсатилган.

1926 йил 10 июнда Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Комитетининг биринчи чақириқ IV сессияси районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссиянинг раиси А.Мавлонбековнинг асосий маърузасини[4] тинглаб, эски маъмурий бўлинишнинг яшаб келаётган қолдиқларини тугатиш мақсадида, шунингдек, совет аппаратини оммага яқинлаштириш манфаатини кўзлаб, Ўзбекистон ССРда районлаштириш ўтказишга қарор қилди. Амалда бўлган 4 поғонали (қишлоқ совети, волость, уезд, вилоят) ўрнига маъмурий бўлинишдан 3 поғонали (қишлоқ совети, район, округ) маъмурий бўлинишга ўтиш, волостлар ва уездлар ор­тик­ча бўлгани учун уларни тугатишга ва ўрнига зарурий сондаги

маъмурий-иқтисодий марказлар барпо этишга қарор қилинди; янгидан барпо этиладиган районлар бир-бири билан иқтисодий томондан яқинлашиши ва хўжалик томондан округларнинг қатъий тизимига бирлаштирилиши керак эди.

Умуман олганда, Ўрта Осиёда районлаштиришнинг, жумладан, Ўзбекистонда ҳам аҳолининг миллий таркиби, ирригация тизимининг узвийлиги, айрим районлар хўжалик шаклларининг йўналиши, аҳолининг иқтисодий алоқалари ва хўжалик ҳамда маданий ҳаётнинг бошқа муҳим омилларини ҳисобга олган ҳолда ўтказиш керак эди.

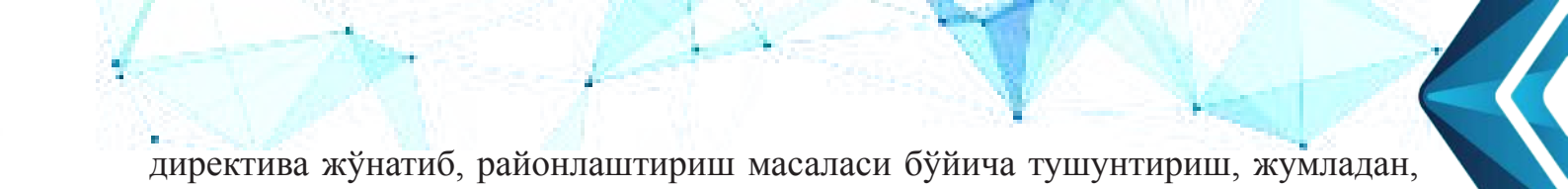
Хуллас, республика Марказий Ижроия Комитети кўрсатмаси асосида Ўзбекистонни районлаштириш комиссияси янги районлаштириш лойиҳасини ишлаб чиқди. Лойиҳа кенг омма томондан муҳокама қилинди. Хусусан, қишлоқ советларининг ҳудуди ва чегарасини аниқлаш юзасидан бир қатор тузатишлар киритилди [5, – С. VI.].

Янги маъмурий бўлиниш лойиҳаси бўйича Ўзбекистон ССРда собиқ 7 та вилоят ўрнига 10 та округ: Андижон, Бухоро, Зарафшон [Ўрта Зарафшон], Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона, Хўжанд ва Хоразм округлари барпо этилди [Тожикистон АССРдан ташқари]. Собиқ 23 та уезд ўрнига дастлабки 87 та район (туман) ташкил этилди. Республикада 239 та волость тугатилди, қишлоқ советларининг миқдори 1152 тадан 1720 тагача кўпайди, яъни 43,3% ошди. Бу пайтда Ўзбекистон ССР таркибида бўлган Тожикистон АССР ҳудуди алоҳида Тожикистон миллий округига ажратилди. У 12 та район ва 306 та миллий советлардан ташкил қилиниши кўрсатилди [5, – С. VI – VII.].

Ўзбекистон ССР Советлари МИК Президиумининг 1926 йил 19 июндаги қарори билан Ўз ССР Марказий районлаштириш комиссияси таркибини 40 кишидан иборат тасдиқлади: Ахмадбек Мавлонбеков (комиссия раиси), Е.Зелькина ва Каценнеленбоген (раис ўринбосарлари), Корастелев (масъул секретарь ва Президиум аъзоси) [6.].

Ўзбекистон ССР Советлари МИК Президиумининг 1926 йил 11 июндаги қарори асосида Ўзбекистон ССРни районлаштириш бўйича Марказий, область, уезд ва район комиссиялари фаолияти тўғрисида Низом қабул қилинди. Бу Низомга кўра, Ўз ССРдаги районлаштириш бўйича барча ишларга Ўзбекистон ССР Советлари МИК ҳузуридаги Марказий районлаштириш комиссияси раҳбарлик қилиши лозим эди. Дарҳақиқат, қисқа муддат давомида районлаштириш бўйича Марказий комиссия катта ишларни амалга оширди. Марказий комиссия томонидан 25 июнь – 7 июль кунларида ҳар бир вилоятдаги районлаштириш комиссияси маърузасини эшитиб, уларнинг мулоҳазаларини ва тайёрлаган лойиҳаларини Марказий комиссиянинг лойиҳаси билан солиштирди. 1926 йил 10 июлдан 12 августгача ишчи ва деҳқонлар томонидан охириги лойиҳа кенг муҳокама қилинди [2, – С.346 – 347.].

Районлаштиришнинг мақсад ва вазифалари аниқ бўлиб, кўзда тутилган барча ишлар амалга оширилгач, районлаштириш бўйича Ўрта Осиё комиссияси Президиумининг 1926 йил 19 августдаги қарорига биноан Ўз ССР Советлари МИК ҳузуридаги районлаштириш бўйича Марказий комиссия жойларга

директива жўнатиб, районлаштириш масаласи бўйича тушунтириш, жумладан, қишлоқ советлари ҳақидаги фикрлар Советларга ўтказилаётган навбатдаги қайта сайловларгача давом этишини маълум қилди[7.]. (Ўзбекистон ССРда қишлоқ советларига қайта сайловлар 1926 йил 13 декабрда бўлиб ўтди. Сайловда 1144 та қишлоқ советларига раис ва аъзолар сайланди.)

1926 йил 16 сентябрда Ўрта Осиё районлаштириш комиссияси пленумида Ўзбекистон, Қирғизистон ва қисман Туркманистонда районлаштириш масалаларини ўтказиш кўриб чиқилди. ВКП(б) МК Ўрта Осиё бюроси ҳамда Ўзбекистон Компартияси МК Ижроия бюроси томонидан ҳам Ўзбекистон ССРни районлаштириш лойиҳаси кўллаб – қувватлангач, Марказий комиссияга уни кўриб чиқиш ва тасдиқлаш учун Ўзбекистон ССР Советлари МИК навбатдаги сессиясига қўйишни топширди. Бу сессияда Ўзбекистон ССРни маъмурий-иқтисодий районлаштириш лойиҳаси қабул қилиниши керак эди. Бу масалага бағишлаб 1926 йил 17 сентябрда Ўзбекистон партия, совет ва хўжалик идоралари ходимлари учун Махсус Республика кенгаши ўтказилди.

1926 йил 25 – 29 сентябрда Самарқандда Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Қўмитасининг V сессияси бўлиб, унда районлаштириш лойиҳаси, давлат бюджети ва иқтисодиёт аҳволи каби масалалар кўриб чиқилди ва тасдиқлади. Сессиянинг биринчи мажлисида районлаштириш лойиҳаси ҳақида Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Президиуми раиси Йўлдош Охунбобоев маъруза қилди. У ўз маърузасида Ўзбекистон хўжалигидаги иқтисодий ҳолатни таҳлил қилиб, районлаштириш масаласи республиканинг келгуси тараққиёти учун муҳим роль ўйнашини таъкидлади. Й.Охунбобоев маърузаси юзасидан сессияда 14 нафар нотик гапирди. Бу масала сессиянинг ўзида ҳам кескин мунозара ва тортишувларга сабаб бўлди. Масалан, лойиҳада Сурхондарё округининг маркази сифатида кўрсатилган Шеробод ўрнига Қумқўрғон, Ўрта Зарафшон округининг маркази сифатида ёзилган Кармана ўрнига Мирбозор ёки Каттакўрғон шаҳарларини белгилаш, Нов районини Тошкентга эмас, балки Хўжанд округига киритиш, алоҳида Исфара районини ташкил қилиш каби масалаларда мунозара қилиб кетди. Комиссия томонидан бу фикрлар сўнгги марта ўрганилгач, районлаштириш ҳақидаги қарорининг асосий охириги лойиҳаси тайёрланиб, у 29 сентябрда сессия қатнашчилари ихтиёрига ҳавола қилинди. V сессия 1926 йил 29 сентябрь куни районлаштириш тўғрисида тарихий қарор қабул қилди. Бу қарор 1926 йил 18 октябрда “Қизил Ўзбекистон” ва “Правда Востока” газеталарида босилди[8.]. Бу қарорга кўра Ўзбекистон ССРда маъмурий-иқтисодий районлаштириш амалга оширилди ҳамда вилоятлар, уездлар ва волостлар тугатилди. Бу пайтда Ўзбекистон ССРда мавжуд бўлган 7 та вилоят, алоҳида Конимех қозоқ райони, 23 та уезд, 241 та волость ва 1163 та қишлоқ жамоаси ўрнига янги маъмурий бирликлар: 10 та округ, 87 та туман ва 1720 та қишлоқ шўроси (сельсовет) тузилди[5.].

Районлаштириш тўғрисидаги қарорнинг бошланиш қисмидан кейин Ўзбекистонда янги ташкил қилинган 10 та округ ва 87 та район (туман) номлари қуйидаги тартибда келтирилади:

Ўзбекистон ССР таркибидаги округлар ва районлар:

1. Хоразм округи – маркази Хива шаҳри; бутун Хоразм вилояти асосида; 10 та район (туман)дан иборат.

2. Бухоро округи – маркази Эски Бухоро шаҳри; тўлиқ Бухоро ва Гиждувон уездлари асосида; 7 та райондан иборат.

3. Ўрта Зарафшон округи – муваққат маркази Кармана шаҳри; тўлиқ Кармана, қисман Нурота, Жиззах, Каттакўрғон уездлари ва Каттакўрғон шаҳри асосида; 6 та райондан иборат.

4. Самарқанд округи – маркази Самарқанд шаҳри; тўлиқ Самарқанд уезди, қисман Жиззах, Каттакўрғон, Нурота уездлари асосида; 10 та райондан иборат.

5. Тошкент округи – маркази Тошкент шаҳри; бутун Тошкент вилояти асосида; 11 та райондан иборат.

6. Хўжанд округи – маркази Хўжанд шаҳри; Наманган, Конибодом, Хўжанд уездлари асосида; 4 та райондан иборат.

7. Қўқон округи – маркази Қўқон шаҳри; тўлиқ Қўқон уезди; қисман Наманган, Фарғона (Марғилон) уездлари асосида; 11 та райондан иборат.

8. Андижон округи – маркази Андижон шаҳри; тўлиқ Андижон уезди, қисман Фарғона (Марғилон), Наманган, Қўқон уездлари; 12 та райондан иборат.

9. Сурхондарё округи – муваққат маркази Шеробод шаҳри; бутун Сурхондарё вилояти асосида; 6 та райондан иборат.

10. Қашқадарё округи – маркази Бехбудий [ҳозирги - Қарши] шаҳри; бутун Қашқадарё вилояти асосида; 8 та райондан иборат.

11. Алоҳида Конимех тумани – маркази Конимех; собиқ Бешработ, Аю-Терен, Бойметантек ва Тошқудуқ волостлари асосида тузилган[9.]

Қарорда Ўзбекистон ССР Советлари МИК Президиумига лойихада кўзда тутилган қишлоқ советларининг сони ва таркиби масаласи 2 ҳафта муддат ичида ҳал қилиниши ҳамда аҳоли пунктлари билан биргаликда уларнинг номлари матбуотда эълон қилиниши ҳақида сўз боради. Хуллас, Ўзбекистонда ўтказилган районлаштириш амалга 1927 йил февраль ойи ўрталарида яқунланди. 1926 йил 3 октябрда бўлган Ўзбекистон Компартияси МК IV пленумида ҳам районлаштириш лойиҳаси кўриб чиқилиб, у асосан маъқулланди. Пленумда Марказий районлаштириш комиссияси (ЦКР) томонидан тайёрланган қишлоқ советларини районлаштириш режаси маъқулланиб, улар миқдорини кўпайтириш ва 1749 тача (аввал 1163 та бўлган ва 1720 та режалаштирилган) етказиш вазифаси қўйилди. Қишлоқ советлари ва райисполкомлар (район ижроия комитетлари) ҳақида Низом ишлаб чиқиш вазифаси қўйилди. Кейинчалик Ўзбекистон ССР МИК Советларининг “Қишлоқ советлари ҳақида Низом” (1926 йил 26 октябрь) ва бошқа қарорлари қабул қилинди.

Хулоса қилиб айтганда, 1926 йилда ўтказилган районлаштириш бу ҳудудда янги тузилган республикалар ва автоном областлар тараққиётида ўзига хос ўрин тутди. Хусусан, Ўзбекистон ССРда 1926 йил сентябрда ўтказилган маъмурий ва иқтисодий районлаштириш, республикада биринчи марта ташкил топган 87 та район (туман), бир томондан халқ хўжалиги тараққиёти ва иқтисодиёти учун,

иккинчи томондан, янги маъмурий хуудларга бўлиш ва бошқарув тизимида муҳим аҳамият касб этди.

Ўзбекистон ССРни янги округлар ва районларга ажратиш Совет аппарати ишларини яхшилашга, уни аҳолига яқинлаштиришга, бошқарув идораларига сарф этиладиган маблағни камайтиришга имкон берди ва республика ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишини таъминлади.

Шунингдек, Ўрта Осиёда ўтказилган ҳам иқтисодий, ҳам маъмурий районлаштириш сиёсати Марказ манфаатларига хизмат қилди. Совет ҳокимияти ва большевиклар районлаштириш натижаларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга уринди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926 хоз. год. – Ташкент: Изд. Средне – Азиатского отделения Российско – Восточной торговой палаты, 1926.
2. Хакимов М.Х. Развитие национальной советской государственности в Узбекистане в период перехода к социализму. Основные проблемы. – Ташкент: “Наука”, 1965
3. Ўзбекистон МДА, Р-86 – фонд, 1-рўйхат, 2540-иш, 42-43-варақлар.
4. А.Мавлонбеков “Ўз ССРда районлаштириш тўғрисида”ги маърузаси рус тилида “Правда Востока” газетасида 1926 йил 25 июнда эълон қилинган.
5. Материалы по районированию Узбекистана. Выпуск I. Краткая характеристика проектируемых округов и районов. – Самарканд: Издание ЦКР Уз, 1926. – С. VI.
6. Ўзбекистон МДА, Р-86- фонд, 1-рўйхат, 2783-иш, 118-варақ.
7. Ўзбекистон МДА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 3405-иш, 181-варақ.
8. О районирование // “Правда Востока”, 18 октября 1926 г.
9. Правда Востока, 18 октября 1925г. // Собрание Узбекской и распоряжений рабочего и дехканского правительства Узбекской ССР. – Самарканд – Ташкент, 1926. №35-36. – С.150; Ражабов Қ., Қандов Б., Ражабова С. Ўзбекистон тарихининг муҳим саналари. 6-нашри. – Б.191 – 195.